

Obohacování slovní zásoby

Tvoření nových slov:

- **slovotvorba** - tvoření slov
- **derivologie** – nauka o tvoření slov

Struktura slova:

morfémy = nejmenší, dále nedělitelné části slova:

- 1) **kořen** – vyjadřuje význam slova, společný pro všechna příbuzná slova (*vod-a, vod-árna...*)
- 2) **přípona** (sufix) – stojí za základem (*vod-ník*)
- 3) **předpona** (prefix) – stojí před základem (*po-vodí*)
- 4) **koncovka** – mění se při ohýbání, může být nulová (*vodník – vodník-a*)

kmen = část, která vznikne oddělením koncovky

Rozčlenění slova na dvě části při tvoření slov:

- 1) **slovotvorný základ** - část základového slova, která je základem pro vytvoření nového slova
- např.: *základové slovo=zelený, slohotvorný základ=zelen, nové slovo=nazelenalý*
- 2) **slovotvorný prostředek** – část slova, která přistupuje ke slohotvornému základu, díky níž vzniká nové slovo
 - a) **přípona** – její součástí je i koncovka (*kamn-a - kamn-ář*)
 - b) **předpona** (*jít – ode-jít*)

Základní způsoby tvoření slov:

1) **Odvozování (derivace)**

- odvozování příponami a předponami přidanými ke slovu, které již ve slovní zásobě existuje – slovo základové (*les-ník, pra-les; ryb-ník, vel-ryba*)
- a) **příponové** – nejčastější způsob tvoření slov v češtině (*ryb-a → ryb-ář*)
- b) **předponové** – nemění slovní druh (*les → pra-les, pít → do-pít*)
- c) **koncovkové** (*trn → trn-i; tepl-ý → tepl-o*)
- d) **předponově příponové** (*pat-a → pod-pat-ek*)
- e) **příponově koncovkové** (*měst-o → ná-měst-i*)
- odvozování je někdy provázeno změnou slohotvorného základu:
 - krácení samohlásek (*práce → pracovat*)
 - dloužení samohlásek (*listí → lístek*)
 - střídání samohlásek (*řídít → ředitel*)
 - vznik nové samohlásky (*zamknout → zamykat*)
 - zánik samohlásky (*lev → lví*)
 - měkčení souhlásek (*hroch → hrošík*)
 - ztvrdnutí souhlásek (*běžet → běh*)
- odvozená slova – klasifikace
 - a) podle slovního druhu výsledného odvozeného slova (*zpracovat=odvozené sloveso*)
 - b) podle slovního druhu základového slova (*zpracovat - od podstat.jména práce*)
 - c) z hlediska slohotvorného (*slovotvorné kategorie – činitelské, konatelské, přechýlené*)
 - d)

2) **Skládání (kompozice)**

- tvoření nového slova ze dvou (řidčeji ze tří) slov nebo slohotvorných základů
- a) **vlastní složeniny** – nedají se rozdělit na dvě samostatná slova (většina slov)
 - v první části slova je základ obvykle rozšířen o -o- (-e/ě, -i) (*horolezec, dějepis, svítiplyn*)
- b) **nevlastní složeniny** (spřežky) – složení slovního spojení, lze je rozložit na samostatná slova
 - (*okamžik-mžik oka, obranyschopný*)
 -

3) **Zkracování (abreviace)**

- zkracování částí základových slov, věcný význam se nemění
- a) **zkratky** - vznik z počátečních písmen několikaslovného názvu
 - nesklonné, vyslovují se jako sled písmen
 - *OSN (Organizace Spojených Národů) /ó-es-en/, EKG (ElektroKardioGraf) /é-ká-gé/*
- b) **zkratková slova** - spojení počátečních hlásek nebo slabik viceslovného názvu
 - skloňují se podle rodu, mohou se od nich odvozovat další slova
 - *Čedok – v Čedoku, čedokový; sitkom - situační komedie; Semafor*

Přejímání slov z jiných jazyků

- podmíněno politickými, ekonomickými a kulturními kontakty mezi národy
- nejčastěji se cizí slova objevují jako termíny různých oborů (*marketing, adjektivum*)

- a) **zdomácnělá** – cizí původ si již neuvědomujeme (*klobouk, závoj, salám*)
- b) **cizí** - jsou vnímána jako cizí, svým pravopisem, fonetikou

- míra přizpůsobení češtině je různá: některá si zachovaly původní výslovnost i pravopis (*science-fiction*), jiná se přizpůsobily (*auto, prémie*)

kalkování – zvláštní druh přejímání, doslovný překlad cizího slova (*skyskaper = mrakodrap*)

jazyky, ze kterých byla přejímána slova do češtiny:

- latina a řečtina – zejména v minulosti (*literatura, drama, atom, nota, škola*)
- slovanské jazyky – v době národního obrození (*ze slovenštiny - zbojník*)
- němčina – dlouholetý historický a územní kontakt (*hřbitov, knedlík, talíř*)
- francouzština – slova z oboru módy (*fazóna, blůza*)
- italština – hudební terminologie (*violoncello, tenor, forte, duet*)
- angličtina – dnes nejčastější zdroj přejímání (*hokej, tenis, radar, hardware*)

Změny slovního významu:

sémantické tvoření slov – vznik nových významů u existujících slov

- 1) **rozšiřování významu**
 - *limonáda – původně jen nápoj z citrónu*
- 2) **zužování významu**
 - *dobytek – původně kořist dobytá na nepříteli*
- 3) **konkretizace**
 - *psaní (děj) - psaní (dopis)*
- 4) **abstraktizace**
 - *jádro (plod) – jádro (problému)*
- 5) **zobecnování vlastních jmen**
 - *Lazar (biblická postava) – lazar (nemocný člověk), rentgen, manšestr, donchuán*

Způsoby obohacování slovního významu: (přenášení významu)

- 1) **metafora**
 - přenos významu na základě vnější podobnosti
 - *zebra (zvíře) – zebra (přechod); zub, zvonek*
- 2) **metonymie**
 - přenos významu na základě věcné, vnitřní souvislosti
 - *liška (kožešina z lišky), číst Čapka (jeho knihu), ampér*

synekdocha - druh metonymie

- záměna části za celek a naopak
- *nebyla tu ani noha, angrešt (jako rostlina i plod)*